

század 70-es éveinek közepén jelentek (325. old.), amelyek a közösen szervezett nemzetközi konferenciák során is realizálódhattak – részben a hosszabb-rövidebb kinntartózkodások révén.

Fenyvesi István jelentős értékű kutatásai példaként szolgálhatnak más hazai felsőoktatási intézmények számára is. Nem véletlen, hogy „jól megcélzott” kutatásai kézzelfogható eredmények formájában is realizálódtak – a „kontaktológusok” nagy-nagy örömeire.

Megjelentette: Bába Kiadó, Szeged, 2006, 428 p.)

DR. BALOGH TIBOR

egyetemi tanár

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Szeged

In honorem: Pléh Csaba

60. születésnapját tették emlékezetessé Pléh Csabának végzős egyetemi hallgatói, kollégái. A iskolateremtő és -szervező talentumáról is elismertté, híressé vált ünnepeltet a kötet szerkesztői 10 fejezetben köszöntötték: a 41 tanulmány a nyelvelméleti kérdések, a nyelvi fejlődés empirikus kérdései, a nyelvfeldolgozás, kétnyelvűség, emlékezet, a kognitív tudomány elméleti kérdései, az észlelés és kategorizáció, a kognitív fejlődés, az evolúciós pszichológia, s végül a filozófia és tudománytörténet részekbe sorolódik.

Emellett: az előszó után fellapozhatjuk Pléh Csaba első, Czigler Istvánnal és Kónya Anikóval közösen jegyzett publikációját, amelyet tudományos diákköri dolgozat díjnyerteseiként Grastyán Endre inspirálásával/támogatásával vetettek papírra. Idézzük fel pusztán a konklúziót: „a fájdalomban a tanulás döntő szerepet játszik, illetve a fájdalom létrejötte függ a *szervezet aktuális motivációs állapotától*.” (16. o.)

Miként már említettem, 41 tanulmánnyal van találkozásunk. Ez az imponálóan nagy szám két lehetőséget kínál a recenzensnek. Írhat néhány szükségszerűen semmitmondó mondatot valamennyiről, s ez leegyszerűsített teljességet adhat – avagy önkényesen (önnön elfogultságát/érdeklődését sem leplezve) kiválaszthat néhány témát – jelen esetben egy fejezetet –, s erről hosszabban diszkutál, ilyképpen lemondva a csábító teljességről.

Kitetszik: én az utóbbi megoldást választottam.

A „Filozófia és tudománytörténet” rész hat szerzőnek nyit teret.

NÁNAY Bence a percepció és az intenció összefüggéseit vizsgálva abból a hipotézisből indul ki, hogy perceptuális állapotaink nem pusztán a percipiált tárgy színét, nagyságát é. í. t. reprezentálják, hanem azt is, hogy az érintett tárgy mire használható, mit lehet kezdeni vele (ezt ő affordancia-tulajdonságoknak nevezi el).

Hogy e tulajdonságok miként épülnek ki, arra három magyarázattal szolgál.

1. Vélhetjük: e tulajdonságokat valójában nem percipiáljuk, hanem vagy következtetünk, vagy olyan *transzinduktív folyamatot* indítunk be, amely következtetésen alapul. Ez egy *antiperceptuális* modell, amelynek kiindulópontja ugyan a hume-i motivációelmélet, ám az nem világos, hogy a hume-i vágyak-vélekedések kettőséből szükség van-e a vágyakra?

2. Tekinthejtük úgy is, miként azt Koffka, s a Gestalt 1930 tájékán általában, hogy a perceptuális állapot maga involválja mondjuk az ehetőséget mint táplálékfelvételt, s általában: kínálja az adekvát cselekvést. E mentalitás szélsőséges formája Gibsoné. Szerinte csakis affordanciákat, azaz akciókínálatokat, cselekvéslehetőségeket percipiálunk.
3. Nánay az imént körvonalazott gibsoniánus modellt módosítja. Feltételezi, hogy némelykor perceptuális állapotaink tartalma a végrehajtani szándékolt cselekvéstől függ. Tudniillik a perceptuális tartam azonos ingerület esetén is más-más cselekvés végrehajtását engedi meg. A végrehajtani akart cselekvés is determinálja tehát perceptuális állapotaink tartalmát.

A szerző befejezésül visszatér Hume-hoz. Nem tudja eldönteni, hogy Hume a motiváció kettős modelljét preferálta-e, ám e modell iránti szimpátiáját szerinte Hume kinyilvánítja. Nánay olvasatában: „Ha csak perceptuális állapotaink motiválnának, akkor hiányozna cselekvéseinkből a rend és a koherencia, ha azonban csak vélekedéseink motiválnának, akkor folyamatosan lehetséges cselekvéseinket fontolgatnánk.” (471. o.)

A tanulmány legfőbb értékének azt tartom, hogy a percepció gazdag világában ráirányítja figyelmünket a praktikus teologizálásra: a mi mire való/mit kezdjek, illetve kezdjünk vele kérdésére.

DEMETER Tamás a népi pszichológia mineműségét vizsgálja. Témája izgalmasnak minősíthető, fejtegetései azonban szerintem nem feltétlenül flexibilisek. A manapság oly divatos *narratívumok* (Pléhre hivatkozva) rendet és korlátot egyaránt jelölnek – Davidson szerint a mentális leírások a racionalitás és a koherencia elvei által szabályozottak. A szerző úgy véli: a népi pszichológia diskurzusai releváns, ám vertikáció-transzcendens(?) tényekből konstituálódnak, s értelmezéseinek elfogadása esetén nem az igaznak, hanem a helyesnek a megítélése következik be.

A népi pszichológia nem tényállító párbeszéd; „faktuálisan defektív diskurzus”. (478. o.)

Nem tudok mit kezdeni azzal, a szerintem valós, de abszolút orientálást nélkülöző kijelentéssel, amely szerint a népi pszichológia nem alkalmas arra, hogy versenyre keljen a kognitív tudománnyal. Miért is kellene versengenie? Demeter a népi pszichológiát konvenciók rendszerének tekinti – joggal kérdezhetjük azonban, hogy a nem népi pszichológia mentes a konvencióktól? Feltételezésem szerint a válasz egyértelműen nem.

Moore-nak a józan észet piederasztálra állító értekezése méltatásakor joggal emeli ki Lányi Mária: „A józan ész ... közös minden emberben és irányadó minden ember számára, s a józan ész az, amit nem ingatnak meg az egymással vitakozó elméletek viharai.” [Vö.: G. E. Moore: „A józan ész védelmében” Magyar Helikon: Budapest, 1981. (Lányi Mária utószava) 409. o.]

Azt gondolom, hogy a mindennapokban élés a tudósok, a tudomány számára is nélkülözhetetlen terrén, csakúgy, mint esetenként a népi pszichológia.

ZEMPLÉN Gábor a Bécsi Kör romantikáját pásztázza felettébb szellemesen. Nem leplezi, hogy életrajzi motívumok is közrejátszottak témaválasztásában, s a *józan ész* – az imént reklamált entitást – nem mellőzi tanulmányában. A szerző Duhem holizmus-tételéből indul ki, s Neurath holizmus-elvének (amely Duheim kiterjesztése), a duhemi attitűd vertikális modifikációjának a felemlítése mellett (lényege: bármely kutató a felismert elmélet-tapasztalat nem egyezése esetén elméletének változtatása mellett megfigyelési állításait is negligálhatja) a horizontális kiterjesztés lehetőségét vizsgálja.

Quine szellemes metaforájának a felidézését követően a Neurath által használt optikatörténeti példák mobilizálását ígéri, amidőn Duhemtől Neurathig óhajt eljutni. Hangsúlyozza: amíg az aluldetermináltság esetében e logikai problémát Duhemnél a józan ész döntésében bízó kutató megoldhatja, addig Quine a pragmatikus döntés logikán túli, ám racionális elbírálá-

sában bízunk. Duhem úgy véli: egyes kémiai területeken, s a fiziológiában a megfigyelési állítások problémamentesek, ám egyébként a *gyakorlati* tényeket le kell fordítanunk elméleti tényekre; s amennyiben az aluldetermináltság és a holizmus releváns az empirikus tények birodalmában, eme tétel horizontális kiterjesztése végrehajtható mindazon tudományok esetében, amelyekben szerepet játszanak az empirikus tények. Hangsúlyozza: a mindennapi nyelv nem lehet fundamentuma a tudás-igényeknek, s lehetséges a természetes nyelven kívül más kiindulópont is (visszacsatolhatnánk itt újra a józan észhez!).

Neurath fejtegetéseiben ott lüktet Mach, ám vegyük észre, hogy a „példaértékű” minősítés egyedül Goethe-t illeti meg nála. A tanulmány számomra legizgalmasabb része a Goethe–Neurath komparatisztika. Az imént említett „példaértékű” besorolás Goethe „Színelmélet” című opusának dukál. Zemplén kiemeli: Goethe Newton-polémiája (hogy tudniillik a tapasztalat és a hipotézis elválasztása komoly nehézségekbe ütközik) egy markáns anti-fundáltság egyik érveként szolgálhat. Vegyük észre – figyelmeztet a szerző – hogy Newton és Goethe egymással felelő kísérlet-interpretációi beláttatják velünk: valamely lehetséges leírás kiválasztása hat elméletalkotásunkra. S „a leírások *felcserélhető* olyan leírásokkal, amelyek *egyáltalán nem támasztják alá* azokat a következtetéseket, amelyek egyértelmű igazságáról a kísérletleírások tanúszkodni hivatottak.” (499. o.) Goethe mintegy dekonstruálja Newton textusait, perlekedik ugyanis azzal az eljárással, amellyel Newton megjeleníti kísérleteit. Goethe elfogadja, hogy a világot többféleképpen írhatjuk le. A tudomány Goethénél is, s az általa ily szempontból impresszionált Neurath-nál szintén, nem kísérel meg önmagát kizárólagosnak feltüntetni, s e rokonság megnyitja az utat Neurath számára a holizmus terebélyesebbé tétele felé.

Meglepő, ám számomra meggyőző, ahogyan a szerző a romantikus tudomány (Goethe) és a Bécsi Kör (Neurath) kapcsolatát tetten éri. Tanulmánya markánsan ágál parciális, konvencióktól hemzsegő eszmefuttatások ellenében. A romantika/romantikus nem immanens fogalma a pszichológiának; e tény azonban nem elégséges ahhoz, hogy diszkreditálja jelentését/hasznosságát.

GERVAIN Judit az egyetemes nyelvtan karteziánus vagy chomskyánus jellegét firtatja.

Chomsky 1957-es megnyilvánulását forradalmi áttörésnek tekintik többen, maga a szerző (Chomsky) azonban szükségét érezte annak, hogy vállalkozását bizonyos hagyományokhoz kösse. E kötődés legsúlyosabb érve a Port Royal nyelvészeti modelljének a chomskyánus nyelvelmélettel való egybevetése, már csak azért is, mert előbbi közelíti meg leglátványosabban Chomsky karteziánus ideáltípusát. A szerző szerint a karteziánus/chomskyánus elméletek filozófiai szegmensei hasonlóságot mutatnak ugyan, ám nyelvészeti modelljeik divergálóak (annak beismerésével, hogy eltéréseik csökkenő tendenciát mutatnak).

A behaviorizmusra hagyatkozó strukturalizmusból lépett elő a generatív nyelvészet a maga deduktív, s egyben mentalista formációjával. A racionalista hagyományt kiterjeszti (olykor önkénnyel) Chomsky, nála mindaz racionális, ami legalább részben *veleszületett*. Ellentétben a behavioristák rigid inger/válasz leírásaival, Chomskynál a nyelv korlátlanul kreatív.

Visszatérve a Descartes–Chomsky komparatisztikára: egyezés mutatható ki kettejük között az elme/lélek determinista felfogásának elutasítását illetően, másrészt amíg Descartes-nál a nyelv és a gondolkodás kapcsolata szinte problémamentes, addig Chomsky kezdetben markánsan, mostanság inkább szelídebben elválasztja a nyelvet és a gondolkodást. *Itt a nyelvi-gondolkodási szerepek s az elsődlegesség szempontjából egyaránt érdemes lett volna legalább utalni Chomsky és Piaget diskurzusára – véleményem szerint.* Gervain úgy találja, hogy Chomsky joggal lel előzményekre Descartes-nál a nyelvi kreativitás, a veleszületettség és az introspekció terejében, s ezt még csak megerősíti az a momentum, amelyre Kelemenre hagyatkozva hívja fel figyelmünket a szerző – nevezetesen az, hogy a nyelv privát természetű.

A nyelv külső és belső aspektusát vizsgálva Chomsky a Port Royal szemantikáját és fonológiáját önnön szintaktikai elméletének mély- és felszíni struktúrájával veti egybe. Úgy

vélem: kellően argumentálva konkludál a szerző azon kijelentéséhez, amely szerint – „a két nyelvelméletben közös ugyan az egyetemesség és a magyarázat igénye, ezt azonban részben eltérő jelenségekre vonatkozóan és más eszközökkel igyekeznek megvalósítani.” (516. o.) Egyet kell értenünk vele, ha elődeink nem éppen úgy mondták is azt, amit mi mondunk, indítatásuk, elkötelezettségük hasonló a miénkhez.

STACHÓ László a diszkurzív csatateret mutatja be.

Személyes indíttatású élményekkel intonál Stachó, aki a globalizáció két, ellentétes hatását mutatja be. A homogenizáció a terek egybemosásával, a hagyományos hely- és identitásvesztéssel jellemezhető; másrészt a kulturális különbségeket főként gazdasági célú közelítéssel eliminálják. (Nem egyértelmű számomra az, hogy mitől markánsan kettő e kettő. A terek egybemosását éppúgy nehezteléssel értékeli pl. a posztmodern, mint a kikényszerített kulturális egyneműsítést – s igaza van, hiszen e két mozzanat egymástól szétválaszthatatlan.) Annak a dilemmának az eldöntése kedvéért, hogy hány világban élünk, a szerző a newtoni és a diszkurzív modell összevetését favorizálja. Előbbi a dolgokat, eseményeket az okságra bázisozva térben és időben ábrázolja. Utóbbi a beszédaktusokat szabályok és történetfonalak mentén mutatja be az emberi csoportok vonatkozásában.

Ez a dichotómia Stachónál nem újabb keletű: Wundt óta regisztrálható. Szerinte a fizikai és a szellemi világ kapcsolata a nyelv két metszetének a leképzésével tárulhat elibénk. Ebben két hagyományos elképzelés jellemzése siethet segítségünkre: a reprezentációs és a társas felfogás. Választhatunk (nem szükségszerű a nyelvhasználatban a pragmatikus): kommunikatív funkció, vagy társadalmi fundáltságú-e, a szokások nyomán kialakuló a nyelv.

Stachó egyik kitüntetett pszichológusa Watson; egyetértően emeli ki róla szólva azt, hogy a lélektan története sajnálatosan nélkülözi a kuhni értelemben vett valamely paradigma korszakonkénti egységes irányító szerepét. Számomra ez a vélekedés nincs kellően alátámasztva.

A narratív perspektívákat a konstruktivizmus posztmodern útjait felvillantva érzékelteti Stachó, s joggal utal Foucault-ra, aki figyelmeztet: a diszkurzus hatalom, s az ilyképpen kialakuló perspektíva-függés különösképpen sajátja a politikai diskurzusoknak. Fontos megjegyzés számomra: a hírközlés egyre terjedő gyakorlatában nem a tények, hanem a vélemények dominálnak. Ez többek között a posztmodern jelentéstelenedésével függ össze, s megengedi egy képzelte világ konstituálását. Nem tudom megállni, hogy ne hivatkozzam Kunderára. Kérdése: „a politikus az újságíróktól függ. Kitől függenek az újságírók? Az imagológusoktól. Az imagológus a meggyőzés és az elvek embere: elvárja az újságíróktól, hogy lapja (televíziós csatornája, rádióadója) megfeleljen az adott pillanat imagológiai rendszerének.” (Vö.: M. Kundera: „Halhatatlanság” Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. 162. o.) Valóban: az imagológia kialakította saját nyelvét, beszédszabályát.

Még egy mondatát emelem ki Stachó tanulmányának; a szavakra utaló szavak esetében Foucault hangsúlyozza: mintegy a bábeli büntetés sajátos modifikációjaként Cervantesnél a nyelv speciális, immanensen csak őt megillető hatalomra tesz szert. (A Bábelrel való birkózás egyik kedves küzdelme Econak is. Ő úgy véli: a nyelv, a kultúra két tevékenységi területre lokalizálható; hiszen két terület szinkronizálását engedi meg: „a jelölő szintjén a szavakkal való játékot ... a jelölt szintjén pedig a fogalmakkal való játékot, amin keresztül új, korábban elképzelhetetlen távlatok nyílnak meg a szavak előtt.” (Vö.: U. Eco: „La Mancha és Bábel között”. Európa Könyvkiadó, Budapest. 2004. 170. o.)

TÓFALVY Tamás a naiv irodalomelméletekről ad rövid, de tanulságos áttekintést. Az irodalom fogalmát nem szűkíti le a nyelvileg megjelenített művészi produkciókra, hanem kiterjeszti a mindennapokban, szokáshagyományokban élő szövegekre, poétikai gyakorlatokra. Szerveződését nem a normatív eljárások köre, hanem a használat mintái determinálják. Miután a szerző körülírja a naiv pszichológia fogalmát, megkockáztatja azon állítását, amely szerint az

irodalom talán legszorosabban a naiv pszichológiához kapcsolódik. Ez a hipotézise szerintem alaposabb indoklást kíván. Az viszont minden további nélkül respektálható: irodalmi formák – bármit értsünk is ezen – felismerése nem innát készség, ugyanakkor feltételezhetjük, hogy joggal szól több érv a narratív keret felismerési készsége velünk született jellegének elismerése mellett, mint ellene.

Meglepetéssel olvastam, hogy Tófalvy szerint mostanáig nincs konszenzus az irodalomtudományban sem a műfaj fogalmának, sem definiálásának világában – én magam a műnem, műfaj é. í. t. gazdag univerzumát nem látom ily tétovának, a valóban létező viták ellenére sem. Az valószínűleg helytálló, hogy jöllehet könnyebb sablonizált történeteket feldolgozni, ám a szokatlan események, kidolgozások tetszetősebbek. (Persze a komplexitás-preferencia – elutasítás – főleg a nyitott művek korában, jóval összetettebb probléma, utalok arra, amit érintőlegesen a szerző is felhoz: hogy tudniillik ama kategorizálásunk, amely szerint egy textus novellafüzérként vagy regényként kategorizálható, nem utolsósorban a befogadó szubjektív feldolgozásának tulajdonítható.)

Kánonokról szólva egyrészt joggal emeli ki a szerző – jöllehet viszonylagos az, hogy milyen egyéni értékek megléte vagy hiánya számít értékvesztésnek vagy értéknyerésnek, ám jogunk van hinni abban, hogy meglehetősen biztos történeti és értelmezési konszenzus áll fenn arra nézve: mely művek képezik ama folyamatosságot, amit (például) a tragédia műfajaként észlelünk.

Másrészt felesleges költői kérdésként exponálja szerintem Tófalvy azt, hogy elképzelhető-e oly konstelláció: a hétköznapi irodalom nem tart folytonosságot a művészi irodalommal. Úgy gondolom, hogy csak ez képzelhető el. Egyrészt Berthes-nek azon kijelentésére hasznos hagyatkoznunk, amely szerint irodalom az, amit tanítani kezdenek, tehát amelyet markáns kánonok, kijegecesedett mércék, doktrínák sugallnak, mintegy kikényszerítenek. Felettlőbb szubtilisan szól erről Kundera: „mi is a történeti folyamatosság tudata, vagyis mi az egyik jegy, amellyel civilizációnk (vagy egykori civilizációnk) embere megkülönbözteti magát. A mi szemünkben egy adott történet fordulatként jelenik meg minden, események, magatartások, művek többé-kevésbé logikus folyamatoként.” (Vö.: M. Kundera: „A függöny” Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005. 11. o.) A művészetben, a művészeti irodalomban is – ahogyan Kundera hangoztatja – választ kaphatunk azon kardinális metafizikai dilemmákra, hogy honnan jövünk, hová tartunk. Ilyen válaszokra a képregények, a kivonatos műismertetések halmozásából nem számíthatunk (utóbbi illetően utalok e műfaj színvonalas, immár klasszikus reprezentánsára, a „Száz híres regény”-re).

Tanulásként két vélekedést fogalmazok meg. Az ismertett tanulmányokból kitetszik számomra a naiv pszichológia relatív térnyerése. Ez gyakorta kissé szegyenlős módon jelenik meg, jogtalanul önkorlátozóan, pl. a kognitív lélektan kompetenciáját, értékét illetően. Másrészt – általánosabban – a könyv egészéből sugárzik Pléh Csaba hatása. Egy széles körben inspiráló: javasoló, kritizáló, gyámoltató személyiség előtt tisztelegnek a kötet szerzői.

A kötet szerkesztői előszavukban megkockáztatnak egy gondolatkísérletet: mi lett volna, ha Pléh Csaba – eredeti szándéka szerint – irodalmár marad? Nem tudhatjuk. Véleményem szerint azonban erre a dilemmára is igaz: mindennek úgy kellett lennie, ahogyan lett... Ez tautológia ugyan, de legalább kikezdzhetetlen szentencia.

Felmerült bennem: miként állhatnék be – méltatlanul ugyan – a köszöntők sorába? Úgy döntöttem: egyik, a Szegedi Akadémiai Bizottság rendezvényén szerepelt Pléh-előadásra rezonáló. Ott Kundera „A regény művészete” című művéből idézett Pléh Csaba. Ezt próbáltam megköszönni a szerintem ideillő két Kundera-hivatkozással.

(„Az ezerarcú elme” Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára. Szerk.: Gervain Judit, Kovács Kristóf, Lukács Ágnes, Racsmány Mihály. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 546 o.)